[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری بافت روستایی
مطالعه موردی: روستای پا قلعه خوزستان

رضا سیروس صبری */ حسن فریدون زاده**

تاریخ دریافت مقاله: 1390/09/19
تاریخ پذیرش مقاله: 1391/03/22

چکیده

رابرت چامبرز مجموعه‌ای از "عواملی که برای محقق شهرنشین مانع دریافت تصویر واقعی روستا می‌شود" را برشمرده است. وی سپس اشاره می‌کند که محققین بیشتر به روستاهایی مراجعه می‌کنند که دسترسی به آن‌ها از راه جاده سهل‌تر باشد و با روستاهای دور افتاده کمتر سروکار دارند. روستای پا قلعه با توجه به پتانسیل جذب توریست به دلیل قدمت تاریخی آن، قرارگیری غار تاریخی و روستای جدید الاحداث در یک مکان و همچنین قرارگیری آن در کنار مناظر زیبای دریاچه دز، بسیار حائز اهمیت است. روستای پا قلعه در حدود 35 کیلومتری شمال شهر دزفول در استان خوزستان است. این روستا بر اساس آمار سال 1384 دارای 210 نفر جمعیت است. روستای مورد مطالعه در بالای یک دره و در دامنه یک کوهپایه قرار گرفته است. در گذشته در بالای کوه، غاری تاریخی، شکل گرفته بود که سکونتگاه مردم تا دوره پهلوی بوده است و اکنون ساکنان آن غارها در روستای مورد مطالعه سکنی گزیده‌اند .

از زمانهای دور، اهالی این دیار در درون غار بالای کوه به زندگی ادامه می‌دادند که این غار به شکل دفاعی و دارای دروازه‌ای بزرگ برای ورود به این غارها بوده که مطابق معماری قلعه‌ها بوده است. اما با اینکه (پا قلعه) به روستای فعلی نقل مکان کرده ولیکن روستا، مصالح خود را از مصالح بوم آورد محلی ، جهت گیری براساس قراردادهای جغرافیایی و طراحی فضایی را بر اساس فرهنگ موجود پدید آورده است. در این پژوهش که با روش تحلیلی- توصیفی و با مطالعات میدانی در روستا و مصاحبه حضوری با ریش سفید و اهالی ساکن روستا و مطالعات کتابخانه‌ای است در نهایت به نتایج ذیل منجر گردید که در شکل‌گیری بافت روستایی مؤثرند: اول، تأثیر بوم طبیعی و مصنوعی در بافت. دوم، فرهنگ اجتماعی حاکم بر روستا. سوم، عوامل جغرافیایی مؤثر در شکل‌گیری بافت. چهارم، نقش سنت سکونت حاکم در منطقه که بدون توجه به هر یک از موارد فوق، طراحی بافت روستا امکانپذیر نخواهد بود.

واژگان کلیدی: روستا، بافت، خوزستان، مسکن ، طراحی معماری.

* استاد دانشگاه‌های سیستم ایالتی کالیفرنیا و ویرجینیاتک و استاد مدعو دانشگاه شهید بهشتی. crsabri@hotmail.com
** مدرس آموزشکده فنی و حرفه‌ای سماء دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل، ایران.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

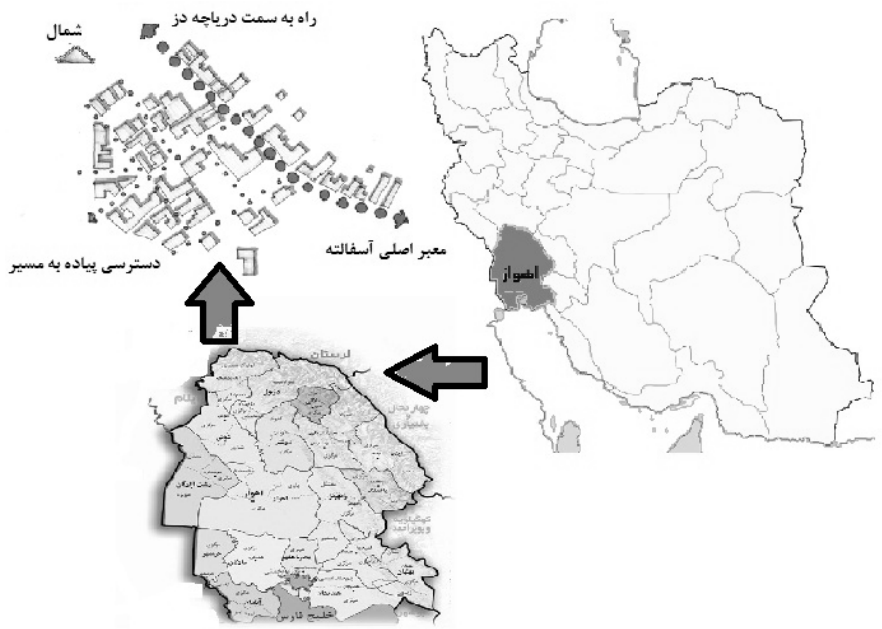
مقدمه

موقعیت روستای پاقلعه در استان خوزستان

استان خوزستان با مساحتی در حدود 64664 کیلومتر مربع، از نظر ناهمواریها به دو منطقه متفاوت تقسیم می‌شود. جلگه‌ای وسیع و پهناور که 60 درصد مساحت استان را پوشانیده است و شمال و شرق استان به رشته کوه‌های زاگرس محدود می‌شود که در امتداد شمال غربی جنوب شرقی گسترده شده است.

روستای پا قلعه جزو روستاهایی است که در منطقه کوهستانی استان خوزستان در ارتفاع 1500 متری از سطح دریا قرار گرفته (گونه شناسی مسکن خوزستان، دفتر پنجم، بافت) و در قسمت شمال شهر دزفول واقع شده است. روستای مورد تحقیق در مسیر جاده منتهی به دریاچه سد دز کنار جاده واقع شده است. تصویر(2و1).

ت 1. موقعیت قرارگیری روستای مورد تحقیق در استان و ایران.

ت 2. موقعیت روستای پاقلعه در دامنه کوه، عکس از خود نگارنده ، 1384 .

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

طرح مسئله

با توجه به موقعیت قرارگیری استان خوزستان در کمربند تاریخی ایران و بحث امروزی محافل تاریخی جهان بر سر تقدم زمانی تمدن‌های مختلف تاریخی در دنیا بر یکدیگر، تحقیق در موضوعات علمی مبتنی بر تاریخ این دیار ضروری به‌نظر می‌رسد و با این دیدگاه که قرارگیری مکان تاریخی در یک زمان مشخص، اصولاً عنوان موضوع معماری فرازمانی را مطرح می‌سازد که در زمان خودش جوابگوی عملکرد خاص خود بوده و در زمانهای فعلی نیز پاسخگو هستند(طاهباز، منصوره، 1383).

با این تعاریف، در مورد تاریخ، سؤالات ذیل قابل طرح است که:

الف) آیا می‌توان گفت که شکل گیری سکونتگاه روستایی در کنار مکان تاریخی مانند قلعه در ارتباط با یکدیگر می‌باشند؟

ب) آیا قرارگیری مکان تاریخی در کنار سکونتگاه روستایی، می‌تواند در تقویت حس مکان آن روستا میسر باشد؟

روش شناسی

در مقاله حاضر از روش تحقیق تحلیل- توصیفی و همچنین از طریق مشاهده بستر روستا توأم با مطالعات کتابخانه‌ای و با بررسی اسناد و مدارک مربوط به روستاها، خصوصا روستاهای استان خوزستان و انجام مطالعات میدانی و مصاحبه با اهالی و ریش سفیدان روستا ، انجام کروکی‌های معماری در سطح روستا با بررسی فرم پلان‌های سکونتگاه‌های این روستا و سپس تجزیه و تحلیل یافته ها بر اساس شرایط حاکم بر روستا مورد استفاده قرار گرفته شده است .

بررسی روند مطالعه بافت در روستا

برای بررسی بافت روستایی که عبارت است از مجموعه عناصر تشکیل دهنده روستا، به‌ویژه واحدهای مسکونی اماکن عمومی و روابط ما بین آن‌ها، باید عواملی متعددی در نظر گرفته شود که هر یک به نوبه خود تأثیری کم یا زیاد بر آن دارند. در این پژوهش سعی بر این شد که تأثیر عوامل گوناگون در سازمان فضایی و کالبد روستا در چهار مقیاس بررسی مکانیابی روستا، چگونگی سازمان فضایی روستا، بررسی بافت پُر روستا و در آخر بررسی واحدهای سکونتگاهی روستا (حاجی ابراهیم زرگر، شناخت معماری روستایی ایران،1381) مورد بررسی قرار گیرد که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌گردد.

مقیاس اول: بررسی مکانیابی روستای پاقلعه

همانطور که قبلاً توضیح داده شد روستای مورد مطالعه زمانی در بالای کوهی بوده که هم اکنون در جنوب غربی روستا قرار گرفته و آثاری از غارهای سکونتی که تا دوره پهلوی اول مردمان این سرزمین در درون غارها زندگی می‌کردند وجود دارد. بنابر اظهارات اهالی در دوره پهلوی با دعوت دولت وقت، ساکنان به روستای فعلی نقل مکان کرده و این روستا پا قلعه نام گرفته است، لازم به توضیح است که آثار و دروازه تاریخی مربوط به قلعه و خود قلعه حاکی از ایده دفاعی قلعه خبر می‌دهد و موضوع مهم امنیت را در نیازهای اولیه ساکنین نشان می‌دهد، در ضمن این قلعه بزرگترین قلعه طبیعی ایران است که در حدود 10 کیلومتر طول و چهار کیلومتر عرض دارد. دیواره‌های قلعه در دوره چهارم زمین‌شناسی و به سبب ریزش یکپارچه و عمودی دیواره‌های بنا و نیز فرسایش ناشی از طغیان رودخانه به‌وجود آمده‌اند.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

ارتفاع این دیواره‌ها در بلندترین نقطه به 700 متر و در کوتاه‌ترین نقطه به 30 متر می‌رسد. این قلعه در دوره ساسانیان و پیش از آن به نام‌های دژانوشبردیاگیلی‌گردا، یا دژفراموشی معروف بوده است و در آن آثاری شامل آسیاب بادی، حوض آب‌انبار و غارهایی برای زندگی یا انبار غلات و مواد غذایی منطقه به چشم می‌خورد. برج و بارو محل دیدبان‌ها، پل دیواره‌ای و در ورودی این دژ بر روی یک ستون استوانه‌ای توخالی قرار دارد. این قلعه غیر قابل نفوذ بوده و فقط یک راه ورودی دارد. از جمله نقاط دیدنی دژ، راه ورودی آن است که شامل پل متحرک چوبی، پلکانی با عرض حدود دو متر و ارتفاع حدود 20 سانتی متر و دروازه است (اداره کل میراث فرهنگی خوزستان، 1389). این روستا نیز به دلیل حس تعلق به فضا در پای کوه که یادمان ذهنی و خاطراتی از اجداد خود داشته با رعایت پارامتر و تمهیداتی شکل گرفته است. تصویر(3)

ت3. تنها مدخل ورودی قلعه تاریخی شاداب.

عکس از محمد آذرکیش، 1390.

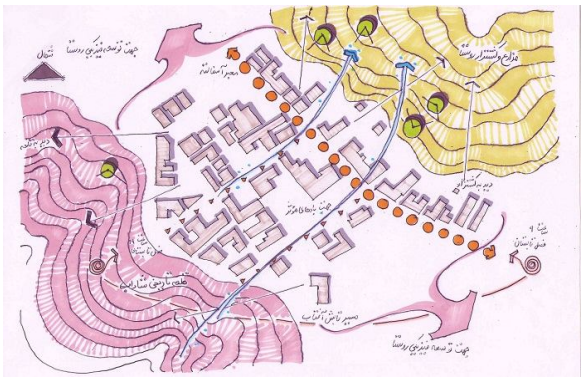
عامل شکل دهنده در این روستا موقعیت چین خوردگی های زمین و ناهمواریهای آن است. امتداد و جهت کوهها و دره‌ها به‌عنوان زمینه اصلی و عامل مهم‌تر جلوه نمایی می‌کند و سایرعوامل در مرحله بعدی هستند. موقعیت کشتزار در پای روستا گسترده شده است و کوه چون دیوار مستحکمی از آن محافظت می‌کند و استقرار آبادی ها و تپه ها در دشت وسیع خوزستان، به‌ویژه در نواحی شمالی آن یکی از الگوهای مهم و اصلی جایگیری روستاهاست. (گونه شناسی مسکن خوزستان، دفتر پنجم، بافت ـ مرکز تحقیقات مسکن و زمین ـ 1364) همچنین پایین دست روستا مشرف به مناطق وسیع زمین‌های کشاورزی است و روستا چشم‌انداز مناسبی به زمین‌های کشاورزی دارد. این نوع مکان یابی دارای مزیت قرار گرفتن در کنار کوه بوده که اولاً موضوع امنیت را برای ساکنان در بردارد که در تاریخچه روستای پا قلعه نیز کاملاً مشهود است، ثانیاً کشاورزان نسبت به زمین‌های کشت خود دارای چشم‌انداز مناسب هستند و خانه‌ها در روی زمین مخصوصی استقرار یافته‌اند که ناظر تمام چشم انداز طبیعت باشند. این مشخصه سنتی و این وابستگی به زمین (به قول بعضی‌ها، اسرارآمیز) موجب شده که مردم این جوامع نسل‌های متمادی با تحمل تنگناها و دشواری‌های فراوان در همین منطقه بمانند و هیچ نوع تغییری در زندگی آن‌ها پدید نیاید. (اکبر زرگر، 1386)

در مکان یابی روستاها یکی از عوامل مهمی که بایستی به آن توجه کرد سقوط صخره ها و سنگ های بزرگ منفک شده از دل کوههاست. برای مثال سقوط سنگها از دل صخره در روستای سپیدان در 55 کیلومتری جنوب شهر بجنورد استان خراسان شمالی در سال 1370 موجب خسارت دیدن تقریباً 3000 درخت در باغات این روستا گردید (شکری پور، غفوری،امانی پور، 1385) و سقوط تخت سنگ‌ها در جریان زلزله سال 1369 در روستای ماسوله فومن در استان گیلان موجب ویرانی چندین خانه شد و تلفات جانی و مالی فراوانی به بار آورد (اکبر زرگر، 1386). متأسفانه در مکان یابی این روستا به این نکته توجه نشده و خطر سقوط سنگ های بزرگ در

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

کوهپایه دیده می‌شود که موجب ترک خانه‌ها در اطراف این صخره ها شده است و این سنگ‌ها خانه های مسکونی را تهدید می‌کند و در مقابل باید یادآور شد که برخی از خانه‌ها به این صخره‌ها تکیه کرده و به طرز هوشمندانه‌ای از خود صخره به‌عنوان دیوار یک وجه از خانه استفاده کرده است (نگارنده)تصویر4.

ت4. آنالیزسایت روستا- منبع: نگارنده، 1384.

مقیاس دوم: بررسی سازمان فضایی روستا

نوع تجمع و شکل گرفتن خانه‌ها در روستا نشان داد که تابع عوامل متعددی است، عامل اولیه که در بسیاری از روستاهای خوزستان حاکم است محدودیت سابقه سکونت بوده که سبب گستردگی، بی نظمی و پراکندگی بافت آن‌هاست. روستاییانی که تا چند دهه پیش در درون غارهای بالای کوه به صورت دسته جمعی و کلونی به زندگی ادامه می‌دادند به یکباره مجبور می‌شوند در خانه های جدای از هم و با ترکیب پراکنده ساکن شوند. یعنی روستاییان خانه‌های خود را طوری بنا کرده‌اند که حتی الامکان دیوار اشتراکی نداشته باشند، اما موضوع زندگی اجتماعی در این روستا را می توان در آثار توالت های اشتراکی ما بین چندین خانوار مشاهده کرد.(نگارنده)

مطالعه عوامل گوناگون تأثیرگذار بر شکل روستای پا قلعه و بررسی کالبدی آن دارای دو رویکرد مختلف است که در ذیل به آن پرداخته می‌شود.

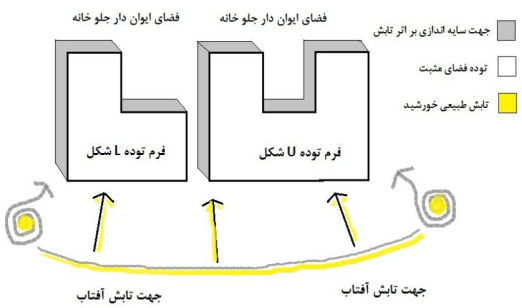
رویکرد فرم معماری سکونتگاه‌ها

از مطالعه و برداشت های میدانی در سطح روستا و با مراجعه به چندین سکونت گاه روستای پا قلعه می‌توان به تکنیک ساخت سکونتگاه‌های این روستا پی برد، به‌طوری که هر گوشه‌ای از این روستا، علم و آگاهی و تجربه سازندگان آن را نشان می‌دهد که در ذیل به تفسیر آن می پردازیم.

الف): یکنواختی و سادگی پلانها و نما: بناها و پلانها این سکونتگاه‌ها از یکنواختی و سادگی برخوردار هستند. طراحی پلانها و نمای سکونت‌گاه‌های روستایی پاقلعه جزو ساده‌ترین پلانهاست به‌طوری‌که دسترسی به هر فضای معماری می‌تواند از طریق فضای دیگر و یا به‌طور مستقل صورت پذیرد.

ب): انتخاب جهت‌گیری مناسب جغرافیایی: در نقاط گرمسیر همچون استان خوزستان برای فرار از تابش گرم و سوزان آفتاب جهت جنوب، طراحی پلانهای معماری تابع شرایطی از جمله انتخاب جهت مناسب جغرافیایی پلانهاست که در این حالت، پلانها پشت به آفتاب بوده و عمده پلان‌ها در این روستا به‌صورت U شکل و یا به‌صورت L طراحی شده است به‌طوری‌که از کمترین تأثیرات تابش آفتاب سوزان خوزستان برخوردارند (تصویر5).

ت 5. فرم غالب پلان‌های روستا.

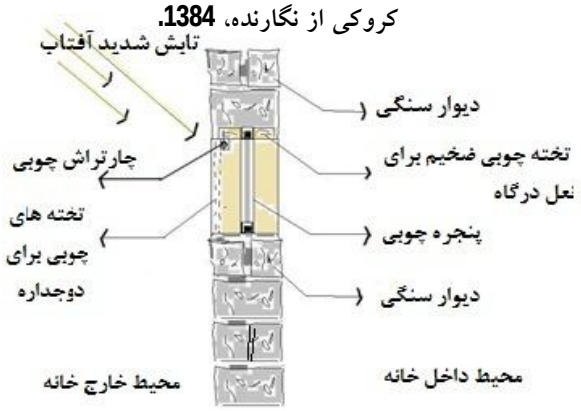
[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

ج): تفاوت سطوح بازشو در وجوه مختلف ساختمان‌ها: با علم به اینکه پنجره‌ها و بازشوها در انتقال حرارت نقش اساسی دارند، برای پرهیز از ورود گرمای سوزان خوزستان (که در برخی مواقع دمای آن به بیش از 50 درجه سانتی گراد می رسد) حتی الامکان از پنجره‌های با ابعاد کوچکتر در سمت جنوب و یا کلاً در بدنه‌های آفتابگیر استفاده گردیده است و گاهی با فضاهایی برخورد می‌شود که اساساً هیچگونه پنجره و یا نورگیری برای آن تعبیه نشده است و ساکنان، خود را با نور کم در فضای معماری تطبیق داده‌اند.

د): ایجاد ایوان در سمت شمال و امکان ورود به بنا از همان سمت: اکثریت قریب به اتفاق پلانهای روستای پا قلعه دارای ورودی از جهت شمال پلان و در جهتی که کمترین تابش آفتاب در آن جهت می‌باشد با معمولاً یک پیش ورودی به‌صورت سقف نیمه باز برای سایه اندازی بر روی قسمت ورودی که معمولاً ساکنان در اوقات بیکاری به‌عنوان محل نشستن و برخاستن از آن استفاده می‌نمایند. ضمن اینکه زیر فضای سقف نیمه باز بهترین فضایی است که زنان خانه‌دار به کار صنایع دستی بومی خود روستا می‌پردازد و معمولاً این فضا را به‌عنوان محل کار خود انتخاب می‌کنند.

ه): ایجاد پنجره‌های دو جداره در جهت جنوب پلانها: شیوه دیگری که در مورد پنجره‌های ضلع جنوب روستای پا قلعه می‌توان به آن اشاره کرد، دو جداره کردن آن‌هاست، به‌طوری‌که فضای معماری که دارای یک پنجره ثابت است در قسمت بالایی آن یک تراشه چوبی به ابعاد تقریبی 4 × 4 سانتی متر تعبیه شده است که در فصول گرم تخته‌های چوبی را در جهت دوجداره کردن پنجره‌ها به این تراشه‌های چوبی میخ می‌کنند که هم در برابر تابش شدید آفتاب مقابله نماید و هم اینکه بنابر اظهارات ساکنان روستا، در فصول گرم در این منطقه از تخته کشی پنجره‌ها در جهت ایجاد حایلی برای جلوگیری از ورود مارها به داخل مسکن استفاده می‌شود و در فصول خنک و ملایم ، همین تخته‌ها را میخ کشی کرده و مجدداً برای سال‌های آتی در انبار نگهداری می‌کنند. (تصویر6)

ت 6.جزئیات اجرای پنجره‌های دو جداره در ضلع جنوب، کروکی از نگارنده، 1384.

رویکرد بوم طبیعی و مصنوعی حاکم برروستا

الف) بوم طبیعی : توپوگرافی طبیعی زمین

با دقت در عوامل طبیعی چون پستی، بلندی و همچنین شیب طبیعی زمینی که روستا بر بستر این توپوگرافی شکل گرفته است، دو عامل بر روی شکل‌گیری بافت این روستا، جهت توسعه و گسترش روستا و ... تأثیرگذار بوده که در ذیل توضیح داده می‌شود. اولاً اینکه دامنه کوه بر جداره و پوسته روستا اثر گذاربوده به‌طوری‌که به دلیل اینکه حد فصل جدایی کوه از روستا با شیب تندی همراه است بنابراین امکان اینکه روستا به سمت کوه توسعه داشته باشد وجود ندارد و دلیل آن این است که امکان ایجاد معابر در شیب‌راههای تند نیز امکان پذیر نخواهد بود. ثانیاً روستا که در کوهپایه با شیب طبیعی زمین استقرار یافته است و عمده ساخت و ساز روستا نیز به‌صورت یک طبقه بوده است خط آسمان روستا نیز به نوعی متأثر

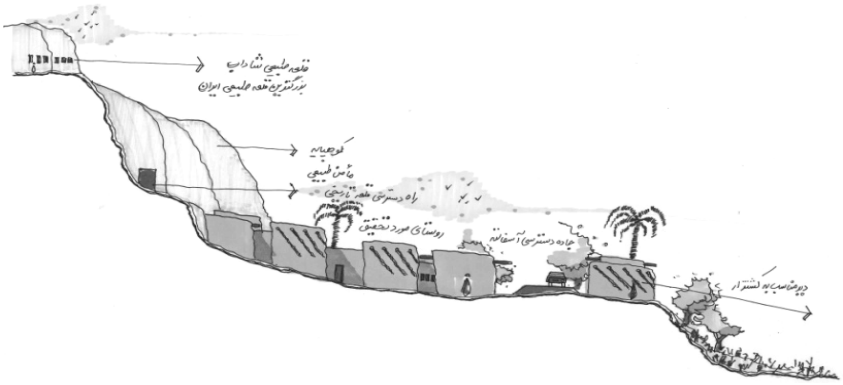
[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

از شیب طبیعی زمین به‌وجود آمده است و می‌توان نقش بوم طبیعی را در بافت روستا مشاهده نمود. توسعه روستا در حد شرقی و غربی است و دلیل آن لم یزرع بودن این زمینهاست که باپستی و بلندیهای تند نیز همراه است. (تصویر7)

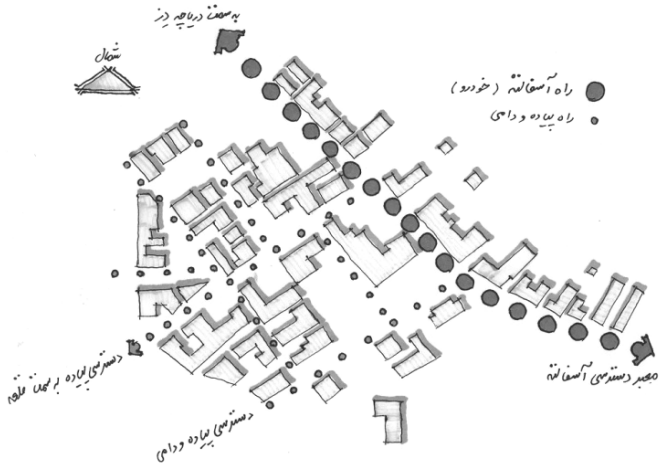
ب) بوم مصنوعی: راه دسترسی وجاده

با مطالعه در استقرار اولیه روستا می‌توان استنباط کرد که روستا ابتدا در کنار جاده برپا نشده است اما به مرور زمان زمان و براساس نیازهای ساکنان به تردد از طریق جاده، خانه‌ها به سمت جاده کشیده شده‌اند به طوری‌که در مورد یک خانه مورد مطالعه (منزل آقای ناظمی - بازنشسته) وقتی ایشان جهت اقامت دائمی به روستای پا قلعه مراجعت کرده بود پس از کسب اجازه از اهالی روستا برای اقامت، خانه خود را در کنار جاده ساخته و در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد. پس می‌توان نتیجه گرفت که کشیدگی و توسعه روستا از سمت دامنه به سمت جاده اصلی که تنها دسترسی به روستاست ، صورت گرفته است.(تصویر8)

ت 7. پروفیل عرضی روستا و انطباق خط آسمان بر توپوگرافی طبیعی سایت آن.
منبع: کروکی های نگارنده، 1384.

ت 8 . توسعه فیزیکی روستا در حد شرقی و غربی.
منبع: کروکی‌های نگارنده،1384 .

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

مقیاس سوم : بررسی مقیاس بافت پُر روستا ، اندازه معابر و اندازه قطعات

در پراکندگی و یا تراکم بافت روستا، یکی از عوامل مهم زمین‌های کشاورزی است. (حبیبی، سید محسن، بافت- 1364) اگر این زمین‌ها حاصلخیز باشند بافت دهکده به‌صورت متراکم خواهد بود و برعکس این قضیه نیز صادق است . روستای پا قلعه از بافت تقریباً متراکمی در قسمت جنوبی آن که سابقه تاریخی بیشتری نسبت به قسمت شمالی آن که در کنار جاده و به مروز زمان احداث شده است دارد و دلیل آن در نگاه امنیتی بوده است، چرا که براساس سوابق تاریخی قلعه در این روستا که موضوع امنیت را دربرداشته است می‌توان استنباط کرد که روستایی با محوریت امنیت احداث خواهد شد. اما بر اثر گذشت زمان که جمعیت در این روستا افزایش یافته است موضوع توسعه فیزیکی در روستا پیش آمده است که خانه‌های مسکونی به سمت جاده کشیده شده‌اند و از تراکم کمتری به نسبت قسمت‌های قدیمی تر روستا برخوردار است. ضمن اینکه زمین های کشاورزی از حاصلخیزی کمتری بنابر اظهارات ساکنان برخوردار است، بنابراین زمینی که حاصلخیز نباشد در دیدگاه روستاییان آن‌چنان ارزشی ندارد که مانع گستردگی اماکن مسکونی روستا شود بنابراین در ضلع شرق و غرب روستا که جهت گسترش فیزیکی است خانه‌هایی با تراکم و بافت کمتری را مشاهده می‌کنیم. با دقت در نوع شکل‌گیری جاده و کوچه‌های فرعی ، منتج به موضوعی است که در بیشتر روستاهای ایران قابل مشاهده نیست و آن هم اینکه آن چیزی که با مطالعه نقشه کلی روستا به‌دست می‌آید، کوچه‌هایی به‌صورت شبکه‌های شطرنجی که تفکیک اراضی مسکونی بافت متأثر از این معابر است و همچنین در شکل‌گیری بافت پر روستای پا قلعه، معابر دسترسی نادیده نگرفته شده است و شکل این معابر در اکثر مواقع به‌صورت خطی مستقیم بوده و انتهای کوچه را می‌توان دید. اما اندازه این معابر بیشتر در عرض 6 متر و یا کمتر است و امکان حرکت سواره از نظر ابعادی در آن وجود دارد اما حرکت سواره و ورود خودرو در این معابر مشهود نیست و بیشتر این معابر به حرکت پیاده و دام اختصاص دارد، به‌طوری که اساس شکل گیری ابعاد و اندازه معابر براساس قراردادهای حرکتی انسان و دام طراحی و پیش بینی شده است و در پاره‌ای مواقع قطعات بزرگ سنگ‌ها را در وسط همین معابر به عنوان مانعی برای حرکت سواره‌ها در داخل معابر شاهد هستیم.

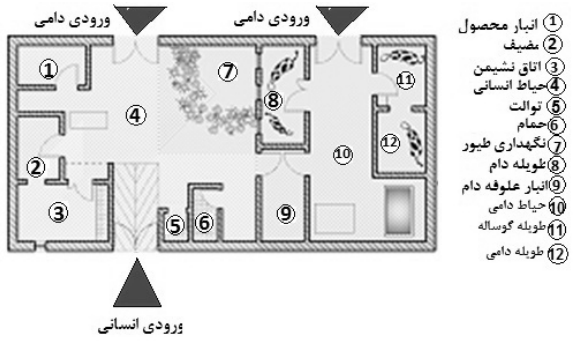
مقیاس چهارم: بررسی معماری فضاهای مسکونی روستای پاقلعه و نمونه موردی در آن

بررسی سکونتگاه‌های انسانی روستا متأثر از عوامل معیشتی ، بوم زندگی و شیوه سکونت امکان پذیر است. آنچه که در این راستا نقش تعیین کننده دارد، نحوه معیشت و سنت سکونت است. آنجا که معیشت خانوار روستایی بر مبنای کشاورزی استوار باشد شکل کالبد آن در مسکن ، در نحوه قرارگیری فضاها و ارتباطات و همچنین تعداد اتاقها و انبارها تجلی می‌کند و در این صورت سطح بیشتری از خانه و موقعیت آن نیز در این رابطه تعیین کننده است و همچنین مواقعی که معیشت خانوار بر محور دامداری استوار است فضای سکونتی از دو نوع فضای دامی و انسانی تشکیل می‌یابد و این فضاها (دامی) در مسکن یک خانوار غیر دامدار و کشاورز وجود ندارد. مورد دیگری که در معماری روستایی استان خوزستان به چشم می‌خورد، شیوه فرهنگ عشیره‌ای در نظام روستایی است، یعنی فرزند خانوار پس از ازدواج خانه خود را در محوطه خانه پدری می‌سازد و با اضافه شدن افراد جدید فضاهای بیشتری شکل می‌گیرد. اما

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

روستای پاقلعه فاقد نظام عشیره‌ای تأثیرگذار در نوع مسکن است، چرا که مسکن جدید پس از تشکیل خانواده جدید است و کمتر مواردی به چشم می‌خورد که در یک واحد مسکونی چند خانوار به‌صورت فامیلی زندگی کنند. ضمناً به دلیل کمبود امکانات زندگی در سطح روستا، عدم رونق دامداری به سبب کمبود چراگاه و مرتع برای تغذیه دام در روستا، نوعی فرار از روستا را در میان جوانان پایه‌ریزی کرده است و کمتر کسی پس از ازدواج در روستا سکنی گزینی می‌کند ، مگر در شرایطی که ناشی از کهولت سن پدر و مادر باشد و به همین دلیل در این مجال سعی می‌شود عوامل معیشتی و بوم زندگی در این روستا بحث و بررسی شود. با مطالعه در سطح روستای پاقلعه چنین برداشت می‌شود که خانه در روستا شکل زیست - تولیدی به خود گرفته است به‌طوری‌که در سمتی از خانه اهالی مشغول تولید هستند (دامی) و در بخش دیگر آن فعالیت زندگی (انسانی) برقرار است و هرگونه فعالیت در بخش دامی موجبات ایجاد مزاحمت برای دیگر بخش خانه به وجود نمی‌آورد و بالعکس. اما به دلیل ارزش و منزلت دامی در سطح روستا که ناشی از جریان سوددهی دام است، فضاهای دامی در مقایسه با فضاهای انسانی از کیفیت و کمیت کمتری برخوردار نیستند و در برخی مواقع کیفیت فضاهای دامی از فضاهای انسانی نیز بیشتر است. این روستا به دلیل قرارگیری در ارتفاع زیاد از سطح دریاچه سد دز که در دو کیلومتری آن واقع است، دارای زمین های کشاورزی از نوع کشت دیمی است و همین موضوع موجب عدم رونق کشاورزی و در نتیجه تولیدات دامی شده است، اما با وضع اقتصادی ضعیفی که در این روستا حاکم است (بر اساس مطالعات میدانی در سال 1384 خانواده 5 نفری بود که درآمد ماهیانه این خانوار در حدود چهل هزارتومان بود که از طریق کپوبافی حاصل می شد) رونق کشاورزی در حد تأمین امرار معاش برای خانوارها قابل بهره برداری است. نوع محصولات کشاورزی روستای پاقلعه در حد گندم، جو، عدس و لوبیا است و در طراحی معماری سکونتگاه روستایی، فضایی به نام انبار محصول را می‌طلبد و همین فضا خود به دو دسته "انبار بلند مدت" برای انبار آذوقه هایی از این سال به آن سال و "کوتاه مدت" برای انبار کردن وسایل مایحتاج روزمره و می‌توان نتیجه گرفت که انبار کوتاه مدت باید به فضای انسانی، نزدیک و در ارتباط باشد.در این پلان دو حیاط یکی مربوط به دام و دیگری مربوط به انسان مشاهده می‌شود که فضاهای خدماتی چون انبار و آغل آن‌ها را از یکدیگر جدا کرده است، اما این دو حیاط از درون انباری قابل ارتباط و دارای راه ارتباطی هستند. تصویر(9)

ت9. منزل آقای ناظمی. مطالعه موردی بافت مسکن در روستای پاقلعه، منبع: برداشت میدانی نگارنده، 1384 .

با دقت در پلان فوق که فضاهای دامی آن با رنگ کرم و فضاهای انسانی آن نیز با رنگ آبی آسمانی دیده می شود، می‌توان نشان داد که بیش از نیمی از کل عرصه و اعیان یک سکونتگاه در این روستا مختص دام است و این موضوع، اهمیت و نقش حضور دام در این سکونتگاه‌ها را به‌صورت واضح نشان می‌دهد. میزان تراکم فضاهای دامی در سایت این خانه، در مقایسه با فضای انسانی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

نشان می‌دهد که به دلیل تأمین نیازهـای روزمـره زنـدگی توسط همین دام‌ها مقدار تراکم فضای دام بیشتر از مقـدار فضای انسانی است، و یا به عبارت دیگر دامهـا مسـاحت بیشتری از ساخت وساز در ایـن روسـتا را در مقایسـه بـا فضاهای انسانی به خود اختصاص داده‌اند. یکی دیگـر از نکات دیگر در این روستا که تفاوت آن با معماری دیگـر روستاهای استان را نشان می‌دهد فضای حمام در خـارج از فضای زیربنای مسکن است امـا اصـول اولیـه طراحـی یعنی در دیدرس نبـودن ورودی آن رعایـت شـده اسـت. فضای ویـژه میهمـان (مضـیف) کـاملاً در دیـدرس درب ورودی که مشخصه خاص فضاهای مضیف در این استان است ضمن اینکه فضای مضیف بر عکـس سـایر منـاطق دیگر در سطح اسـتان، دارای ورودی و پنجـره از سـمت حیاط و فضای زیست انسانی است.

نتیجه

مطالعـه در بافـت روسـتای پاقلعـه خوزسـتان نتـایجی منطقی، منطبق بر اصول طراحی بافت روستایی را در پـی داشت. یافته های این تحقیق به شرح ذیل است:

1. استفاده از بافـت شـبکه شـطرنجی معـابر در سـطح روستا که ناشـی از تـأثیر شـیب طبیعـی زمـین بـر بافـت روستایی است، به‌نحوی‌کـه یـک معبـر اصـلی در جهـت موازی با شیب طبیعی زمین قرار گرفته اسـت و معـابری عمود بر این معبر در جهت عمـود بـر شـیب بـه‌صـورت افقی و بدون شیب در نظر گرفته شده است.

2. در توضـیح مکانیـابی روسـتای پاقلعـه دیـدیم کـه روستای پاقلعه بر خلاف روستاهای با اقلیم سـرد کـه در سمت جنوب کوهپایه برای استفاده بیشتر از نورخورشـید جانمایی می‌شوند، در سمت شمالی کوه و یا بـه عبـارت دیگر در قسمت سایه انداز کوه شکل گرفته اسـت و ایـن موضوع، تأکید بر تأثیر اقلیم در شکل‌گیری بافت دارد کـه همین امر در شکل و فـرم پـلان‌هـای مسـکونی نیـز اثـر گذاشته و پلانها نیز به‌صورت پشت به آفتاب کار گذاشته شده است.

3. محور اصلی طراحـی بافـت در ایـن روسـتا اعـم از مقیاس معابر، ابعاد و اندازه فضاها، میزان تـراکم فضـاهای معماری و کیفیت مصالح مصرفی در سـاخت، بـر اسـاس رابطه‌ای منطقی بین انسان به‌عنوان کارگردان اصـلی و دام به‌عنوان عامل معیشت صورت گرفته است و این نشان از اهمیت دام در زندگی ساکنان این روستا دارد.

منابع

- مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن. (1364)، گونـه شناسـی مسکن روستایی خوزستان - بافت ، تهران.
- زرگر، اکبر. (1386)، درآمدی بر شناخت معماری روستایی ایران. شهید بهشتی ، تهران.
- حبیبی، محسـن.(1367)، گونـه شناسـی مسـکن روسـتایی ایلام- بافت، تهران.
- حبیبی، محسـن.(1367)، گونـه شناسـی مسـکن روسـتایی کهگیلویه و بویراحمد – بافت، تهران.
- مرکز تحقیقات ساختمان و مسـکن.(1361)، گونـه شناسـی مسکن روستایی خوزستان- وضع موجود، تهران.
- حبیبی، محسـن.(1363)، گونـه شناسـی مسـکن روسـتایی خوزستان- مصالح و سیستم‌های ساختمانی. تهران.
- حبیبی، محسـن.(1365)، گونـه شناسـی مسـکن روسـتایی خوزستان - واحد مسکونی . تهران.
- مصاحبه با آقای ناظمی (ریش سفید روستا به نماینـدگی از اهالی) با نگارنده-1384.
- شکری پور، غفوری،امانی پور، 1385،
- Rackfalls in Sfeedan Village in the Northest of Iran.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]